

EGYED EMESE

Francia nyelvű olvasmányok Aranytól, Aranyról a hosszú 19. században

Arany Jánost nemcsak nyertes pályamunkái és Petőfi Sándor barátsága tették ismertté hazájában; kitartó munkálkodása Budapesten az Akadémia és általában a magyar szépirodalmi-fordításirodalmi és szaktudományos publikációk érdekében, következetes viselkedése, ezzel összefüggésben konfliktushárító képessége, munkáinak a közönség és a szakkritika részéről egyre elismerőbb fogadtatását is előkészítették a magyarul olvasók körében.

Hogyan alakult a művek fogadtatása Franciaországban? Számon tartották-e Arany publikációkban, az irodalmi életben, s ha igen, munkássága melyik vonatkozása számított sikeresebbnek? Milyen kapcsolatokban láttatja Arany művét a francia nyelvű recepció? Kik voltak ennek a recepciónak elősegítői, markáns alakjai? És milyen e recepció száz év távlatából? Ezekre a kérdésekre keresünk választ a következőkben.

[A nem rövid pálya és a „francia recepció” viszonyát nemcsak a történések rendjében vizsgáljuk: a „nagykönyvbe kerülés” normajelző mozzanata és főként az első francia nyelvű Arany-monográfia párizsi megjelenése előtt több olyan jelzésre vagy esemény értékű történetre mutatunk rá, amelyek hozzájárultak ahhoz, hogy Arany Johann, Jean, majd János neve ismerősebben csengjen vagy ragyogjon a francia nyelvet használók világában.]

Szócikké válni...

Kevésel a költő halála után, 1885-ben jelent meg a *La Grande Encyclopédie* című francia lexikon, melyben Arany János szócikke is szerepel.¹ Aranyról Edouard Sayous tájékoztat, aki a magyar történelemmel évtizedekig foglalkozott, három könyvet is publikált Magyarországról.² Fontosnak tartja Arany családjának protestantizmusát is megemlíteni,³ aztán a család szerény anyagi körülményei után rögtön a poétikai önképzés hangsúlyozása következik az életrajzban, és az, hogy az idegen költészeti teljesítményeket Arany részben egyes művek eredeti nyelven való olvasásával, részben fordítások által ismerte meg; felkészülése ideje a magyar irodalom remekeinek tanulmányozásával folytatódott. A költő fordítói munkássága elismerését jelenti a szócikk további része: Szophoklész, Arisztophanész, Shakespeare, Burns

¹ *La Grande Encyclopédie*, Inventaire raisonné des Sciences, des lettres et des Arts, szerk. BERTHELOT et alii, III. k., Paris, 1885, 541. Itt és a továbbiakban a francia szövegek magyar fordítását e cikk szerzője végezte – E. E.

² Vö. Édouard SAYOUS, *Histoire des Hongrois et de leur littérature politique de 1790 a 1815*, Paris, Libraire Germer-Baillière, 1872. – ezzel elnyerte a Francia Akadémia díját; Uő., *Les origines et l'épopée payenne de l'histoire des Hongrois* (1874); Uő., *Histoire générale des hongrois* (1877) két kötetben.

³ SAYOUS maga is kálvinista (Franciaországból elmenekült) család sarja volt. Az enciklopédia megjelenése idején egyébként már nem a különböző felekezetek lakta Magyarországgal, hanem az angolok történetével és a középkorral foglalkozott.

magyar fordításait köszönhetik a magyarok Aranyra,⁴ és Sayous az általa legkompetensebbnek tartott személy, Gyulai (Pál) véleményét idézi, amely szerint e műfordítások eredeti magyar remekművekként hatnak Arany hazájában. Az epikus költészeti teljesítmény kap még itt figyelmet (a sorrend talán értékrendet is kíván jelezni), Aranyt eszerint „a magyarság ősi erényeinek feltárására irányuló szándéka és született hajlama a hagyományok követésére” inspirálták, olyan művek megírására, mint a *Toldi*,⁵ a *Murány ostroma*, az *Elveszett alkotmány* stb. Megtudható még a rövid ismertetőből, hogy Arany az Akadémia titkára volt, és hogy halálakor Magyarországon nemzeti gyászt hirdettek. A szócikk zárlatában Sayous Szász Károlyt idézi, aki szerint Petőfi az ifjúság, Arany pedig az érett kor költője.⁶ (Ugyanő egy évtized múlva a költő munkásságában nemzeti és vallásos értékeket hangsúlyoz egy keresztény szellemiségű francia lapban.)⁷

Milyen viszonyba hozható ez a pályaeértékelés Arany János munkásságával? Hiszen Arany János írói működését – az életidő és a rákövetkező évtizedek magyar szövegeinek dialógusba rendezhető mikrokozmoszát – mint a tudatos műveltségteremtés és közlés sajátos dinamikáját követhetjük nyomon a magyar irodalmi kommunikáció történetében első publikációjától a késeiéig. A literátus erudíció jegyében létrehozott kompozíciói vagy helyzettrógerítő-kapcsolaterősítő *impromptu*-szövegei, a nyilvánosságban való folyamatos jelenléte és tömör, nem ritkán kategorikus (írásbeli) megnyilatkozásai szilárd alapokra építették kritikusi tekintélyét is – ennek alakulástörténetét máig meggyőző monográfiájában Dávidházi Péter mutatta be.⁸

Arany szigorú elvárásokkal olvasott magyarul és idegen nyelveken is, elméleti megfontolásait folyamatos olvasónaplónak tekinthető recenziói, prózai dolgozatai, széljegyzetei teszik megragadhatóvá és tették részben nyilvánossá – ezeket mind Arany művei kritikai kiadásának korábbi köteteiből, mind a széljegyzetek most közzétett, Hász-Fehér Katalin munkáját dicsérő kötetéből ismerheti meg a magyar olvasó.⁹ Lényeges jelen kutatásunk számára S. Varga Pál tanulmánya a *Naiv eposzunk* (1860) című Arany-értekezésben megjelenő kulturális problémáról („Népies-nemzeti”, „nemzeti klasszicizmus”... – a nemzeti irodalom hagyományközösségi szemlélete)¹⁰ és több, a francia–magyar, magyar–francia kapcsolatokra vonatkozó írás is – itt azonban terjedelmi korlátok miatt vállalnunk kell a válogatás személyes döntéseit, felelősségét.

⁴ A Burns-fordítás mint a kortárs európai irodalomhoz kapcsolódás is hírértékű lehetett ebben a szócikkben.

⁵ A szótárban a mű címe: *Toldy* [!], uo.

⁶ Az életrajzi „összekapcsolódás” makacsul megragadt a franciák emlékezetében: Arany László halálhírekor Arany Jánost mint a híres Petőfi tanítványát említi a *Le Figaro* 217. száma, 1898. aug. 5., 2.

⁷ E. SAYOUS *Arany, poète national hongrois* in *Revue Chrétienne (Protestante)* 1893. február, 141.

⁸ DÁVIDHÁZI Péter, *Hunyt mesterünk Arany János kritikusi öröksége*, Argumentum, Budapest, 1992.

⁹ *Arany János Munkái, Lapszéli jegyzetek, Folyóiratok I.*, s. a. r. HÁSZ-FEHÉR Katalin, Universitas Kiadó–MTA Bölcsészettudományi Kutatóközpont, Irodalomtudományi Intézet, Budapest, 2016 (a továbbiakban *AJM I.*), 60–61. Itt köszönöm meg Hász-Fehér Katalinnak a tanulmány létrejöttéhez nyújtott hathatós segítségét.

¹⁰ S. VARGA Pál, „Népies-nemzeti”, „nemzeti klasszicizmus” – a nemzeti irodalom hagyományközösségi szemlélete = SZEGEDY-MASZÁK Mihály főszerk.: *A magyar irodalom története. II. 1800-tól 1919-ig*, Gondolat, Budapest, 2007, 445–460. Vö. még: S. VARGA Pál, *A nemzeti költészet csarnokai. A nemzeti irodalom fogalmi rendszerei a 19. századi magyar irodalomtörténeti gondolkodásban*, Balassi Kiadó, Budapest, 2005.

Szemérmes közeledés

Ma Franciaországon kívül az egyes afrikai államok, Kanada és Svájc mellett a franciául olvasók köre nagy – akkor is, ha a nyelv nem tartozik a legnagyobb számban beszéltek közé.

A 19. században Franciaország hivatalos nyelvének presztízse a mainál nagyobb volt és a nyelv elterjedtségét a gyarmatok létezése, illetőleg a korabeli európai nyelvpolitika is magyarázta. A kiadói viszonyokat egyértelműen meghatározta az üzleti szellem és versengés.

A francia irodalom költészeti fordításhagyománya többnyire a versek prózai átültetését jelenti: a szokatlan versforma (hangzás) kockázatát rendszerint nem vállalják. Itt kell megjegyeznünk, hogy a francia nyelvű irodalom központja a 18. század óta ugyan Párizs, de forrásait (szerzők, könyvkiadók, lapkiadók) és olvasóit tekintve Franciaország területénél mindig is jóval nagyobb volt.

Noha számolnunk kell bizonyos szinten diplomáciai és tudományos-kulturális kapcsolatokkal Franciaország és Magyarország között, amelyek eredményei közé olyan tények sorolhatók, mint a magyar szabadságharc emigránsainak befogadása Franciaországban vagy a francia drámák és folyóiratok, könyvek népszerűsége Magyarországon (beleértve Erdélyt is), tény, hogy Magyarország kulturális viszonyainak behatóbb ismerete a 19. században és a következő század elején nem annyira intézmények, mint inkább egyes személyek hatásának köszönhető Franciaországban. A Habsburg-birodalom részét képező Magyarország íróinak saját köreit és orientálódását nehezebb volt Nyugat-Európából felmérni, a saját identitáshoz való irodalmi igényt egy gazdasági és politikai függetlenségét tekintve nem erős lakosság-csoport nyelvközösségétől elfogadni. Schwartner Márton *Magyarország statisztikájának* második, budai kiadását (1809–1811) egy bécsi udvari tanácsos, kancellár, N. Wacken rövidítve franciául is kiadta,¹¹ úgyhogy 1813-tól ilyen munka is rendelkezésre állott annak, akit az ország gazdasági-társadalmi (ezen belül népességi, nemzetiségi, vallási stb.) viszonyai érdekelttek. Egyébként Svájc közelsége és Franciaország sajátos népességi összetétele miatt az értelmiség jelentős része a 19. században is olvasott németül. A francia lapok folyamatosan szemlézték a német nyelvűeket, és ismertették a német nyelvű könyveket.

Ami Franciaországot illeti: a köztársaság, királyság, császárság államformáinak viszonylag gyors váltakozása, külső és belső politikai érdekcsoportok hatása is oka volt annak, hogy a Habsburg-birodalom részét képező, azzal szembeforduló (1848–49), vagy azzal unióra lépő (1867) Magyarország művelődése, irodalma iránt nem beszélhetünk különösebb érdeklődésről. A század végére némi javulás figyelhető meg: az 1885-ös Magyar Könyvszemle irodalomtörténeti repertóriumja jelzi a franciául beszélő külföld számára is elérhető új információforrást, Magyarország hivatalos statisztikai adatainak gyűjteményét: György Aladár *Statistique officielle de la Hongrie, son histoire et son développement*-jét,¹² vagy az egyéb természetű híreket közreadó *Nouvelles hongroises*-t.¹³

Kont Ignác doktori tanulmányai keretében gyűjtött anyagokat a francia–magyar, magyar–francia kapcsolattörténet dokumentálására, ezeket 1913-ban közre is adta Párizsban – ez a

¹¹ *Statistique du Royaume de Hongrie* de M. de SCHWARTNER 1813, Frankfurt sur le Mein [!], 1813, Tome premier.

¹² Athenaeum nyomda, 8r., 1111.

¹³ Vö. A Gazette de Hongrie kiadása, 1885. Irodalomtörténeti repertórium, Magyar Könyvszemle 1885.

„Kont bibliográfia”.¹⁴ A Leroux-nál 1913-ban kiadott francia nyelvű Magyarország-bibliográfiájában a költő neve korabeli francia nyelvszokást követve még „Jean Arany”; e jegyzék az Arany-bibliográfiához nem keveset tesz hozzá Amédé Saissy magyar versfordításaival (1878),¹⁵ külön a Saissy által alapított Gazette de Hongrie-ban közölt fordítással és elemzéssel (a *Toldi szerelme* értelmezése és egy énekének francia fordítása, 1880), a Gazette de Hongrie 1881-es kiadásában több Arany-vers Saissy-féle fordításával; Szász Charles [Károly]: *Jean Arany*¹⁶ című tanulmánya említésével – többek között. Kont munkáját Baranyai Zoltán, majd Henri Toulouze és Hanus Erzsébet fejlesztette tovább – ezt a második bibliográfiát 2002-ben vehette kezébe az olvasó.¹⁷ Hogy mi jelentett gondot a magyar kultúra franciaországi befogadásában (noha Auguste de Gérando, majd főleg az 1848–49-es forradalom és szabadságharc Párizsban vagy a közeli településeken tevékenykedő magyar emigránsai fáradhatatlanul igyekeztek a közvélemény, a művelt világ hungarofiliáját kialakítani, elevenen tartani), azt véleményem szerint a strasbourgi kutató tanár, Henri Tronchon érzékenyen elemezte a 20 század elején.¹⁸ Értékes kiindulópont a szegedi egyetemi könyvtár tematikus gyűjteménye, az interneten is hozzáférhető adattára is.¹⁹

¹⁴ *Bibliographie française de la Hongrie (1521–1910) avec un inventaire sommaire des documents manuscrits* par I. KONT, Paris 1913. (Travaux de la Conférence d’Études hongroises à la Sorbonne.)

¹⁵ Amédé SAISSY, *Poèmes hongrois. Trad. en vers de dix poèmes d’Arany, Petőfi, Gyulai, Szász, Greguss et Zichy*, Egyetemes Philologiai Közlöny, II. kötet, ill. Saissy egy Arany ballada-fordítása: Literarische Berichte aus Ungarn, II. f., (1878).

¹⁶ Revue Internationale 4(1884), 145–159.

¹⁷ *Bibliographie de la Hongrie en langue française* par Henri TOULOUZE et Erzsébet HANUS. Institut Hongrois – Bibliothèque Nationale Széchényi, Paris–Budapest–Szeged 2002, I k. (Documenta Hungarorum in Gallia)

¹⁸ Henri TRONCHON, *Les Débuts de la littérature hongroise en France*, Paris, É. Champion, 1925. 8. 57. A Revue des études hongroises et finno-ougriennes 1925/3–4 már közöl tőle egy tanulmányt a magyar irodalom recepciója kezdeteiről Franciaországban, ezt tanulmánygyűjteményébe is felveszi: „Études (France, Allemagne, Italie, Hongrie, Pays baltiques)”, a VI. fejezet. Változatlan új kiadása: Slatkine Genève: Slatkine [Paris]: [diffusion H. Champion], 1980. A kérdés problematikusságát Jean-Luc Moreau párizsi költő, nyelvész, irodalomtörténész, a magyar irodalom eredményes közvetítője (például Radnóti, Petőfi, Hubay Miklós, Bánffy Miklós fordítója) is jelzi; Szávai Jánosnak a magyar irodalomról a franciáknak szóló könyvét értékelve különös érzékenységgel foglalja össze, miért nem lényegtelen, hogyan viszonyulnak saját szerzőikhez a honi olvasók (ezt mint a műfordítás lényeges lélektani-olvasásszociológiai tényezőjét határozza meg); és arra is rámutat, hogy a költészet iránti lelkesedés nem azonos minden kultúrában: „[Szávai János] csak a lényegeset mondva, előadja életpályájukat, jellemzi művészetüket, leírja főbb műveiket. A külföldi olvasó számára – akinek többnyire nem nyilvánvaló az az érzelmi háttér, amely a magyarok befogadását egyes esetekben meghatározza – rendkívül hasznosan hangsúlyozza azt, milyen helyet foglal el egyikük vagy másikuk honfitársai nemzeti tudatában, megmutatja azt a szinte mitikus dimenziót, amely például Petőfi vagy Ady műveit körülveszi. Ugyancsak jogosan hívja fel a figyelmet a költők számbeli fölényére a magyar irodalomban és nem siklik el a tény fölött, hogy a költészetnek ez a százados túlsúlya a prózával szemben nem elhanyagolható akadálya annak, hogy a magyar irodalom nemzetközi visszhangra leljen.” Jean-Luc MOREAU, *A magyar irodalomról – franciáknak. János Szávai: Introduction à la littérature hongroise*, Irodalomtörténet 22.72(1991)/2, 434., 433–436.

¹⁹ A magyar irodalom francia recepciójára vonatkozó tematikus bibliográfia: J / LITTERATURE elérhetősége: <http://www.bibl.u-szeged.hu/henri/litter1.html>.

Konkrétan Aranynak a francia irodalommal való kapcsolata természetét magyarul Kasza Györgyinek a Pécsi Tudományegyetem francia intézetében készült és 1941-ben kiadott dolgozata vizsgálja – itt hangsúlyt kap a *Revue des Deux Mondes*,²⁰ mint amelyből Arany a korabeli francia irodalmat illető ismereteit meríti rendszeresen; és minthogy Mazade és Pontmartin voltak ekkor a folyóirat kritikusi – mondhatni, az ő értékrendjük is befolyásolta Aranyt a francia irodalomról alkotott képét. Szintén Kasza Györgyi állapítja meg, hogy a francia kritikusok közül Gustave Planche műveit ismerte Arany behatóbban.

Merre is tartott a francia irodalom, amikor Arany beavatta magát? Egy biztos: sokféleség és az időszaki sajtó által is fenntartott, a magyarországihoz képest folyamatosabb vitaközegben létező nyilvánosságkeresés jellemezte. Egymásnak szöges ellentétéként felfogható poétikák jellemezték, és a metropolissá váló Párizs kulturális komplexitása figyelhető meg benne.

A Szépirodalmi Figyelő Külirodalom rovatában hosszabb írás jelenik meg, a kritikai kiadás szerint Arany János fordításában: egy, a korabeli francia költészet bemutatására vállalkozó, rendkívül kritikus hangvételű munkáról van szó: *A francia költészet 1861-ben* című írás²¹ argumentuma a korszak, ezen belül különösen a francia költészet „nem igen örvendetes jellemzése”, a forrás pedig Armand Augustin Joseph Marie Ferrard, comte de Pontmartin (1811–1890) írása a *Revue des Deux Mondes*-ban.²² Armand de Pontmartin monarchia-párti kritikus volt, fáradhatatlanul támadta a társadalombíráló szerzőket (például Balzacot).²³

Aranyt érdekelte a franciák irodalma. Kritikusai megszólalásaiból nyilvánvaló, hogy maga a színvonalas szépirodalom érdekelte, „határok nélkül”. Lapjaiban a külföldi irodalmak közül a leggyakrabban a franciaországi válik valamilyen formában hírré. A későbbiekben a francia irodalmi nyilvánosságban egyre tekintélyesebb Thalès Bernard és akinek Arany-ismereteit köszönheti: Kertbeny Károly keresik vele a kapcsolatot. Arany János máshová fordul, Béranger-t²⁴ siratja.

A kedvenc francia szerző: Béranger ?

Amikor Arany a *Szépirodalmi Figyelőben* Béranger dalainak kétnyelvű, francia–magyar kiadását ismerteti (1860), a fordítási feladat nehézségét magyarázza; nem titkolja, hogy a szerzőt kivételesen sokra értékeli – versnyelve könnyedségét, annak zenei elemeit mindeneke-lőtt. Hiányolja a Béranger-vers hangzásértékeinek közvetítését.²⁵ Kasza Györgyi Pécsett

²⁰ A folyóirat címének írásmódját a francia kiadványok sem jegyzik egységesen (*Revue des Deux mondes/Revue des deux Mondes, revue des deux mondes*). A folyóiraton a kezdettől (1829) kapitálissal szerepel a teljes cím.

²¹ *A francia költészet 1861-ben*, Szépirodalmi Figyelő I/II., 50. sz., 791–793; 51. sz., 805–808; 52. sz., 822–824; II/I., 1. sz., 7–9.; 2. sz., 23–25.

²² Internetes elérés:

<http://gallica.bnf.fr/ark:/12148/bpt6k86970q/f703.item.r=po%C3%A9sie%20francaise%20en%201861.zoom>

²³ Vö. AJM I., 60–61.

²⁴ Pierre-Jean de BÉRANGER (1780–1857) liberális-hazafias dalok, szatirikus versek szerzője. Arany verssel adózott emlékének.

²⁵ „... megszoktuk a chansonokat egy-egy nem ismert, de lelkünkben zengő melódiára olvasni”, „Béranger fordítása nehéz: fordítók sem adhatják vissza az eredetinek rythmusát, könnyedségét, finomságát, de látszik e füzetből is, hogy a lehetőségig iparkodtak megoldani nagy feladatukat.” *Béranger da-*

1941-ben közreadott tanulmányában (*Arany János és a francia irodalom*) egyenesen Béranger-t nevezi meg mint Arany francia írói példaképét. A nép körében élő szóbeli költészet hiteles forrása az egységesnek elképzelt nemzeti irodalomnak – ezt a gondolatot kereste és vélte azonosítani Arany Béranger munkásságában is. Nem mellékes, hogy Béranger-kötetét Arany Petőfitől kapta ajándékba.

Kasza Györgyi munkáját némileg bírálja Nagy Péter, amikor Arany tudatos, a magyar Molière-ismeretet szolgáló tevékenységére irányítja a figyelmet; jogosan állapítja meg, hogy Molière munkáinak hosszúra nyúlt, de eredményes fordításprojektuma (1863–1883) az ő kezdeményezésének köszönhető.²⁶ A költő otthon volt a nagy francia nevetető szövegvilágában, és az is igaz, hogy Arany János szatirikusságának nem akadt még francia fordítója – de a Molière-eszményítés gondolata Aranyra vonatkoztatva bizonyára túlzás.

Olvashatott-e Arany a magyar költészetről a francia sajtóban? A század első felében a francia irodalomban is újdonságként ható naiv-költészeti tájékozódás a „magyar” művészet jegyeit is hajlamos volt leginkább az idealizált *néplélek-termesztet* koherenciában keresni. Petőfit egy ilyen képzett letéteményesének teszi meg aztán 1858-ban a Bulletin de l'Union des poètes kritikusa – miközben Thalès Bernard műveit értelmezi. A népek költészete iránt előbb („a sosem élt”) Osszián, majd Herder hatására érdeklődő, s főként az északi népek költészetét és a jelesebb szerzőik munkáit vizsgáló, fordító Thalès Bernard itt mint Chateaubriand és Lamartine méltó követője jelenik meg, és annival többet tud(hat) náluknál, hogy időközben a 15000 verssornyi *Kalevala* és a prózába tördelt *Edda*-dalgyűjtemény a kétféle kultúra jelenlétére hívta fel a tudós világ figyelmét; a kritika szerzője Petőfi és Burns nevével jelzi a helyi népiesség művészi megjelenítését, Thalès Bernard-éval pedig az ennél magasabb vagy általánosabb, „egyetemes” szintet.²⁷

A kedvenc: Victor Hugo?

A közönség számára az akadémia tagjai szerint is ismertté kell tenni a külföld szerzőit; hogy Arany János a szerzője két Victor Hugóról szóló írásnak a Koszorúban, Trencsény Károly közleménye óta tudjuk.²⁸ Az *Hugo Victor és Chateaubriand* című cikk részben egy Hugo-írás fordítása, részben annak kiegészítése a magyar olvasóközönség számára.²⁹ Az írások címadása is Aranytól származik.

---

lai. Magyarítják (miért nem fordítják?) Szász Károly, Illésy György és mások. Első füzet. Debrecen Csátky Lajos és társa bizománya, 1860 = *ARANY János Összes Művei XI.*, szerk. KERESZTURY Dezső, *Prózai Művek 2. 1860–1882*, s. a. r. NÉMETH G. Béla, Budapest, Akadémiai Kiadó, 1968, 81. (A továbbiakban: *AJÖM XI.*)

²⁶ NAGY Péter, *A francia klasszikus dráma a magyar klasszizmus korában. – Részlet egy nagyobb tanulmányból*, Irodalomtörténeti Közlemények 1943/2, 123–131, itt: 124.

²⁷ *Thalès Bernard*, Bulletin de l'Union des Poètes 1585. sz., 49–50. és 81–82.

²⁸ TRENCSENY Károly, *Arany János lappangó írásai*, Irodalomtörténeti Közlemények 1930, 257. Vö. KASZA, i. m. 30.

²⁹ Az új Arany széljegyzetes kötetben követhető, hogyan lesz Hugo francia nyelvű önéletrajzából (1863) még ugyanazon évben német nyelvű önéletrajz, majd német nyelvű folyóirat-közlemény (az Arany János által rendszeresen olvasott Europa című lapban), hogyan válik ez két magyar nyelvű cikké Arany Koszorújában. *AJM I.*, 347–353.

Tény, hogy (a Koszorú szerkesztője névtelenségébe burkolózva) Arany megütközik, amikor valamelyik levelezője kétségbe vonja, hogy a legjelentősebb (és ezért a döntéshozó magyar irodalmi intézmények – értsd az Akadémia vagy a Kisfaludy Társaság – által fordításra javasolt) külföldi szerzők: Molière, Victor Hugo, George Sand – a franciák közül –, az angolok sorából pedig Eliot és Thackeray.³⁰

A Koszorú, Arany folyóirata jelentős teret szentelt az új francia irodalom ismertetésének. Kasza Györgyi Arany kéziratosságybejegyzéseit vizsgálva figyel fel Hugo *Byron*-versére (Petőfi kötetébe jegyzi be Arany a vers néhány szakaszát).³¹ Az irodalomtörténész csak sugallja, hogy a hasonló helyzet identitás-komparációra ad lehetőséget: Arany János Byronja Petőfi.

Victor Hugo – műveltsége, elbeszéléseinek epikus áradása, verseinek sokfélesége, életének nem egy mozzanata, nagy munkabírása, sőt politikai krédója okán – sok rokon vonást mutat Arannal, de nem állítható, hogy Arany János egyetlen vagy legfőbb költői mestere lett volna.

Recepció a költő életében

„Johann Arany existe et produit” – olvasható a *L' Athenaeum Français* című hetilapban (vö.: Arany János megvan és alkot).³² Arany János művei a francia közönség elé főként a 19. század második felében, illetőleg a következő század elején kerültek.

Kezdehetjük azzal is, hogy a költészetnek, noha a nyelv és a mentalitás újszerű törekvéseinek tagadhatatlanul népszerű közege volt, a 19. századi Franciaországban az irodalmi műfajok egészét tekintve kisebb volt a súlya, mint Magyarországon, ahol sokáig a politikai közlemények funkciója is az irodalmi művekre, drámákra, versekre hárult. A kor Franciaországában műkritika és esszé, prózai műfajok és illusztrált lapok vonzották az olvasókat és a gyarmatokkal való intenzív kapcsolat, az iparvárosok vonzóereje, a metropolisszá váló Párizs nemcsak saját témákat szolgáltatott az irodalom világának, hanem saját szokásokat, nyelvezetet, tempót is.

Az ország és kiemelkedő személyiségei felől is megközelíthetjük a kérdést, és akkor a Magyarországot (vagy az Osztrák–Magyar Monarchiát) illető értékelő vagy kritikus magatartás az ország alkotóinak megítélését is természetesen befolyásolja. Másrészt, ha az alkotó saját műve és írói magatartása felől vizsgálódunk, akkor vagy az életrajzban, vagy az írói teljesítményben kell a kritikus vagy a „közfigyelmet” megragadó mozzanatoknak lenniük.

Antológiák darabjai között...

Arany Jánost mint magyar kultúra jellemző szereplőjét állítja be a legtöbb értelmező, a magyar történelem és a népnyelv művészi felfedezőjét-közvetítőjét látatják benne. Az elszórt utalások, szűkszavú nekrológok mellett több-kevesebb magyarázattal ellátott versantológiák közvetítették a francia nyelven olvasó közönség felé Arany János költészetét.

³⁰ Koszorú II/1, 1864/7. és ARANY János *Összes Művei* XII., szerk. KERESZTURY Dezső, *Prózai Művek* 3. *Glosszák, szerkesztői üzenetek, szerkesztői megjegyzések, előfizetési felhívások*, s. a. r. NÉMETH G. Béla, Akadémiai Kiadó, Budapest, 1963, 132.

³¹ KASZA 1941, 28.

³² *L'Athenaeum Français* 1855. I. 6. 489.

Paul Durivage (Hiador, Jámbor Pál) *Poésies hongroises* címmel már közölt antológiát 1856-ban Párizsban.³³ Van azonban Thalès Bernard személyében korábbi, és született francia népszerűsítője a magyar költészetnek a francia nyelvterületen.

A következő évben publikálja Thalès Bernard *Poésies nouvelles* című antológiáját³⁴ (C. Vanier, Rigaud, 1857), benne magyar vonatkozású költeményekkel: Bernard ódákat intéz *A magyarokhoz*, Vörösmartyhoz, Petőfihez, Majtényi Flórához. E sorban az *Au poète hongrois J. Arany* harminc szakaszos költemény, záró strófája felelet Arany *Letészem a lantot* versmondatára:

„Hát járd utad, Arany...! Hági föl Kálváriádra!
De lantodat soha – soha félre ne tedd!
Mert az ember bolyong, egyre istenre vágyva:
és csak a dalnok az, ki Hozzá elvezet...”³⁵

Henri-Frédéric Amiel egyetemi retorika- és esztétikatanár genfi pályaszakaszra előtt Lausanne-ban tanított, a magyar kultúráról is tartott előadásokat. Antológiáját, amelynek tételiesen megfogalmazott célja formahű francia versek létrehozása volt, 1876-ban adta közre Svájcban a kedvére összeválogatott szerzők műveiből: *Les étrangers. Poésies traduites de diverses littératures* par H. Frédéric Amiel, Paris-Neuchâtel-Genève. A kiadványt Edmond Scherernek ajánlja, az ajánlólevél 1875. november 15-én kelt. Chamisso, Goethe, Heine, Hölderlin, Schiller, Uhland, Mœrike mellett helyet kaptak kötetében olasz, angol, portugál, magyar szerzők is (Leopardi, Byron, Camoens, Walter Scott, Petőfi, Arany).³⁶ Az I., a *Rythmes connus* kötetrészen olvasható „Du hongrois. Arany” (értsd: Magyarból. Arany) megjelöléssel *La Reine Élise. A vers a Mátyás anyja* fordítása – anapesztusokban. Kimondottan friss, eleven franciaságú vers, ma is hatásos! Ez a XXI. számú vers a sorban.³⁷ A jegyzetekben Amiel történeti magyarázatokat fűz a vershez. Nem ragaszkodik az eredeti vers daktilikus ritmusához.

Szigethy Vilma 1929-ben Szegeden megjelent, a fordító H. F. Amiel irodalmi Európa-központúságát és Magyarországgal való kapcsolatát vizsgáló tanulmányában sajnálkozását fejezi ki amiatt, hogy a svájci tanár az annyira gazdag életműből csak egyetlen darabot fordított le franciára, noha egyetemi kurzusában a magyarság történetével és szokásaival több ízben foglalkozott, és Petőfitől kéttucatnyi verset is átültetett francia nyelvre. Igaz, fordításait a

³³ Paul DURIVAGE, *Poésies hongroises*, De Soye et Bouchet imprimeurs Place du Panthéon, 1856.

³⁴ Thalès BERNARD: *Poésies nouvelles* Paris, C. Vanier, Rigaud, 1857. A 3. számozatlan lapon: *A la Mémoire du poète hongrois Alexandre Pétoefi*, tué en combattant les Russes le 31 juillet 1849. – Magyar vonatkozású költemények is vannak benne: 36. 1.: *Au poète hongrois M. Vörösmarty*; 149–154. 11.: *Au poète hongrois J. Arany*; 181–182. 11.: *Aux Magyars*; 196–199.: *Au poète hongrois Alexandre Pétoefi*; 244–245.: *À Mlle Flora Majtheny*.

³⁵ Thalès BERNARD, *Poésies nouvelles*, 1857, 149–154. A vers magyar fordításából idéz BAJOMI LÁZÁR Endre, *Francia tükör*, Válogatás a 19. század magyar vonatkozású irodalmából, Magvető Könyvkiadó, Budapest, 1987, 191. (A verseket LOTHÁR László fordította.)

³⁶ Internetes elérés: <http://www.amiel.org/vie/notices%20biographiques/gagne01.html>

³⁷ Hogy érzékeltessük az antológia színességét: breton népdal, Leopardi, Uhland, Tegnèr (svédből), Walter Scott, Uhland, Mörrike, Schiller, Bürger, Chamisso, Lessing (a *Bölcs Náthánból*), Camoens, Celanói Tamás után a *Rythmes nouveaux* (Új ritmusok) kötetrészen Petőfitől olvasható a *Fiam születésére* francia változata: *A mon nouveaux-né*, egyebek mellett Hölderlin- és Goethe-versek szomszédságában.

párizsi (hivatalos) kritika szigorúan megbírálta.³⁸ Szigethy Vilma azonosítja Amielnek az egyetlen Arany-fordítása forrását: ez pedig a Genfben 1861-ben megjelent, német nyelvű Arany-kötetben található *Die Mutter des Königs Mathias Korvin*, Kertbeny munkája. Az irodalomtörténész a metrum tiszteletben tartását értékeli a francia versben, de megjegyzi – és ez szolgált argumentumul a forrásazonosításban – hogy Amiel a Kertbeny-szövegnek a kifejezéseit és fordulatait pontatlanságaikkal együtt veszi át.³⁹ Ez a vers egyébként a jelzett német (közvetítő) forráskötet nyitódarabja.

Karl Maria Kertbeny több antológiát is létrehozott, amelyekben magyar szerzőktől közölt verseket, köztük Aranytól is, sőt terjedelmesebb Arany műveket is lefordított, nem törődött a költő tiltakozásával. A ma főleg bibliográfusként ismert Kertbeny siet közreadni munkái jegyzékét is: *Uebersicht der literarischen Thätigkeit K. M. Kertbeny's*.⁴⁰

Franciára fordított magyar versekből a szerzők népszerűsítésének céljával is készült Arany-verset tartalmazó antológia. Ilyen a Melchior de Polignac szerkesztésében megjelent *Poètes hongrois, poésies magyares...*⁴¹ 1896-ból. Az előszó szerint Justh Zsigmond kérésére készült az antológia, a válogató Melchior de Polignac, az előszó (*Préface*) Francois Coppée, a korban népszerű francia költő munkája.⁴² Petőfivel, Arannyal, Tompa Mihállyal kezdődik az antológia rész, utánuk rendkívül népes költőtábor következik Gyulay Páltól Czöbel Minkáig, Szabolcska Mihályig, Heltai Jenőig, Vajda Jánosig. Hogy pontosan mi volt a szerepe a kiadásban Malonyai Dezsőnek, kérdés (tény, hogy 1893-tól Párizsban élt, Munkácsy Mihály környezetében, az előszóban köszönetet mondanak neki hatékony segítségéért). Az antológia jelentős számú Arany-költeményt közöl, csakhogy a többnyire pontos címfordítások, látszólag egybevágó strófikus tagolású szövegek a legelidegenítőbb nyersfordításokat fedik. Semmiféle törekvés nem észlelhető a poétikai megfeleltetésre forrásmű és fordításmű között – az

³⁸ Henri-Frédéric Amiel (1821–1881) svájci protestáns család árvájából németországi tanulmányok után (ahol Berlinben Schellingtől esztétikát, Friedrich Eduard Benikétől lélektant tanult) lett a francia irodalom tanára (az *Étrangères* akár ennek a korszaknak az olvasónaplója-tankönyve is lehet), 1849-ben a genfi egyetem katedrájára hívták meg, ott esztétikát majd 1854-től retorikát tanított. Halála után felfedezett és mára részben közreadott terjedelmes naplói a kritikai gondolkodás és az önvizsgálat példái.

³⁹ Vilma SZIGETHY H. F., *Amiel traducteur. Son européanisme littéraire. Ses relations avec la Hongrie*, Szeged, 1929, 41. (Études françaises publiées par l'institut français de L'Université de Szeged. nr. 2.)

⁴⁰ Kertbeny Genfben 1860-ban megjelent könyve: *Gedichte von Johann Arany*, Versuch einer Musterübersetzung, Nach dem Ungrischen von K. M. KERTBENY. Ajánlás: „Dem großen Meister Wilhelm von Kaulbach, dem Dichter der »Hunnenschlacht« in inniger Vererhrung, und als zeichen dankbarer Erinnerung.” Itt közöljük a Kertbeny által saját jegyzékében közreadott, Arany János munkásságát is érintő, 1860-ban már hozzáférhető műveit: *Erzählende Dichtungen von Johann Arany*, Aus dem Ungrischen 2 Bände: I. Toldi II. *Die Belagerung von Murány* (Alfred Meissner und Theodor Fontane gewidmet), Leipzig, 1851.; *Nationallieder der Magyaren*, 1852.; *Album hundert ungrischer Dichter*, Dresden, 1854.; *Arany*, Athenaeum Français, Paris, 1855. jan. 26.; *Sur la poésie hongroise*, Athenaeum Français, Paris, 1855. nov. 3.; *Nemzeti dalkönyvecske*, Pest, Lampel, 1856.; *A magyar költészet Franciaországban*, Budapesti vischang [!], 1856/3, jan. 17.; *La Hongrie, son développement intellectuel et politique, notice sur le comte Széchenyi*, par KERTBENY, traduite par Gustave REVILLIOD, Genève, 1860.

⁴¹ *Poètes hongrois, poésies magyares...* recueillies par Melchior DE POLIGNAC et précédées d'une Notice sur la poésie hongroise, P. Ollendorff, 1896.

⁴² Nyomtatási helye: Évreux, imprimerie de Charles Herissky. Interneten: <https://archive.org/stream/poesiesmagyares00coppgoog/poesiesmagyares00coppgoog.djvu.txt>

Aranynál oly lényeges formai jelentés, az idomteliesség oda, a versek ritmusának, hangulati beállításának, képstruktúrájának nyomát sem fedezhetjük fel a kötet Arany János nevéhez rendelt „versei” közt.⁴³

A bevezetőben François Coppée a következőképpen ajánlja Arany írásait:

„Ha őt (Petőfi) az indulatok irányítják, Arany nyugodt, komoly, gondolkodó alkat. A másik diadalokat fog aratni, ő pedig képes lesz megőrizni ezeket. Nem kedveli a csaták zaját, az otthon békességében érzi jól magát. Képes a lelkekben a természet szeretetét felkelteni és eltölteni ugyanakkor belenyugvással, szelídséggel. Toldi című trilógiája eposz a népről. Művészi módon használja benne a népi nyelvet és olyannak festi le a magyar parasztot, amilyen. A legteljesebb példáját adja a józanságnak, amely egyik jellemzője és csodálatosan ki tudja fejezni sorsszerű közömbösségét, amelyet tevékenység-igénye helyesbít: e két tényező együttese adja ama csodálatos egyensúlyt, amely küzdelmei és megpróbáltatásai idején megtartották.”⁴⁴

Szükségesnek látszik elidőzni a francia verseskötet létrehozóinak személyénél. François Coppée a bevezetőben magyarországi utazására utal, amely ugyan szerinte csupa ünneplésből állt, mégis inspiráló volt számára a magyarság megismerésében: „Varázslatos emléket őrzök Magyarországról. A francia misszió tagja voltam, amelyet felejtethetetlen fogadtatásban részesítettek.”⁴⁵ Paul Ollendorff (1851–1920) Justh Zsigmond franciára fordított regényének is kiadója 1892-ben.⁴⁶ Lengyelországi származású család sarja, idegennyelv-tanulási módszer-tankönyvek és drámai művek forgalmazásával kezdte könyves pályáját. Kora angol költőiből is publikált egy antológiára valót (*Poètes modernes de l'Angleterre* címmel 1885-ben), ekkoriban – többek között szépen illusztrált kiadványai miatt is – már neves kiadónak számított, központban, a Richelieu utcában volt a könyvesboltja, és könyvkiadói társulást vezetett. Justh Zsigmond – naplója tanúsága szerint – ismerte mind Coppée-t, mind Melchior de Polignac-ot (1891. január 29-én Czöbel Minkának Algírból küldött levelet, amelyben például Coppée-t

⁴³ A következő című verseket vagy inkább gyenge tartalmi „fordításokat” hozza a kötet (zárójelben közöljük az Arany János-vers címét, ez a francia kötetben nem jelenik meg): *J'ai déposé mon luth (Letéstem a lantot)*; *L'intérieur familial (Családi kör)*; *Différence (Különbség)*; *Le Papillon (A lepke)*; *Trente ans après (Harminc év múlva)*; *Confrontations devant un cadavre ([Íszó szerinti jelentése: Szembesülés egy holttest előtt] – Tetemre hívás)*; *Jusqu'à la fin (Mindvégig)*; *Ne me regarde pas (Oh! ne nézz rám...)*; *Mme Agnes. Ballade (Ágnes asszony. Ballada)*; *En automne (Ősszel)*; *Désirs (Vágy)*; *A mon enfant (Fiamnak)*; *Tristesse muette (Néma bú)*; *Consolation (A vigasztaló)*; *Sur la pente (A lejtőn)*; *Dans le jardin (Kertben)*; *Chanson populaire (Népdalok – 1 [Sírva jön a magyar nóta világra...])*.

⁴⁴ „Autant il est violent, autant Arany est calme, grave, philosophe. L'autre fera des conquêtes, lui saura les conserver en les fortifiant contre les dangers à venir. (...) Il n'aime pas le fracas des luttes, mais se plaît dans la douceur paisible du foyer. Il sait éveiller dans les âmes l'amour de la nature en même temps qu'il y fait entrer la résignation et la douceur. Sa trilogie sur »Toldi« est l'épopée du peuple. Il y emploie en artiste le langage populaire et peint le paysan hongrois tel qu'il est. Enfin, il donne le plus complet exemple de cette philosophie du sens commun qui est une de ses caractéristiques, il sait exprimer à merveille son indifférence fataliste corrigée par le besoin d'activité et dont la réunion produit ce merveilleux équilibre qui pendant des siècles l'a soutenu au milieu de ses luttes et de ses bouleversements.” *Poètes hongrois... Bevezető, XXI*.

⁴⁵ „J'ai gardé de la Hongrie un souvenir féerique. C'est en 1885 que j'y allai. Je faisais partie de la mission française, qui y recut un accueil inoubliable. GAUTIER, *i. m.*, uo. Ide kívánczik egy újságközlemény is: A Petőfi-szobor avatásán a francia vendégek három-három medált kaptak: Petőfi, Arany, Jókai, 1885. aug. 11. A cikk 19-én jelent meg a Gil Blas című lapban: 1885. 08. 19. (N 2101, A7)

⁴⁶ JUSTH, *Le Livre de la pousa*, traduit du hongrois par Guillaume Vautier, Paris, P. Ollendorff, 1892.

mint közeli ismerősét említi.⁴⁷) Malonyainál Justh Zsigmond valóban korábban, 1882-ben kezdett ismerkedni Párizssal, és otthonos volt a párizsi művészetben, érdekelte, mit hogyan beszélnek művészkörökben. Ő maga is fordított.

Az antológia jelentőségét megadhatta volna a megnevezett és szövegek által bemutatott magyar szerzők nagy száma is. A szándék (magyar költők bemutatása) jöhetett Justh-tól (a szóban forgó antológia a Justh halálát követő évben jelent meg), erre utal a bevezető szövege, a kötet egésze azonban példátlan a magyar fordítástörténetben, az irodalmi hagyományok felől leginkább provokációnak fogható fel (nem annak fogták fel).

A fenténél sokkal színvonalasabb, bár csak két szerző műveinek fordítását hozza, F.-E. Gauthier *Arany-Petœfi. Traduction en vers* című, 1898-ban Párizsban szintén Paul Ollendorff-nál kiadott kötete. Ekkoriban ez a Gauthier az akadémia tisztségviselője, Franciaország budapesti konzul-helyettese (vice-consul) volt, ezt a kiadványban a sajtó alá rendező neve alatt francia szokás szerint fel is tünteti a kiadó. A kötet a *Les grand poètes hongrois* sorozat darabja. Az ötletgazda szentpétervári tartózkodása idején döntötte el, hogy honfitársait megismerteti Puskin költészetével,⁴⁸ állítása szerint az a kötet sikeres volt a francia olvasók körében. 1897. december 12-én keltezett előszavát egy részben saját karrierjéhez kapcsolható magyarázat vezeti be. Mint egy, a hivatalával járó szakmai kihívást beszéli el, hogy budapesti tartózkodásakor Arany és Petőfi verseit óhajtotta Puskinéihoz hasonlóan a francia olvasók figyelmébe ajánlani; minthogy azonban ehhez nyelvtudása nem volt elegendő, hathatós segítségre szorult, és ezt meg is kapta ebben a vállalkozásában André Tinayre-től, aki a konzulátus titkárságán dolgozott akkoriban mint tanuló. Ő fordította le „szó szerint” (nevezzük nyersfordításnak) a Gauthier szavaival élve csodálatos és népszerű mesét, a *János vitézt*, illetőleg a *Toldit*. Ez utóbbi megjelenésétől – teszi hozzá Gautier – számítható Arany írói elismerése. A kötetben a sorrend meglepő: az „Arany-rész” (a *Toldi* teljes I. része) megelőzi a Petőfi-verseket. Gautier továbbá bevezető szövegében kilátásba helyezi a *Toldi szerelme* és a *Toldi estéje* („La mort de Toldi”) lefordítását is. Ez az ígélet értékű kijelentés (és magának a *Toldi*-nak a közlése) korrekcióként fogható fel az után, hogy jó néhány évvel korábban a *Revue des Deux Mondes* egy, a magyar költészetet summázó szöveg Arany értékelésében a *Toldit* mint idejétmúlt történetet, főhősét pedig mint nem egészen jól megformált alakot nevesítette Saint-René Taillandier (1817–1879).⁴⁹ 1895-ben egyébként C. de Harlez Louvain nyomdajelöléssel közöl magyar költészeti antológiát, benne néhány részlettel a *Toldi*ból.⁵⁰

Gautier kétszerzős antológiájának célja a franciára fordított magyar művek közreadása volt, a szerzőkre vonatkozó információk mennyisége itt minimálisra csökkent. Arany születési adataitól a Múzeumkertben felállított szobrára vonatkozó tényközlésig tart a szűkszavú szerzőismertetés, amelyben az *Arany Jánoshoz* című Petőfi-vers *in extenso* helyet kap – szintén Gauthier fordításában. (Szerencsésebb lenne a továbbiakban ezt mint Gauthier–Tinayre fordítást nyilvántartani.) A vers versként hat, sikerült fordítás. A *Toldi*-trilógia Gautier által

⁴⁷ „Coppée nagyon jó volt velem e napok alatt. A poétát itt találtam nagy örömmre, egyike a rokon-szenvesebb francia âme artiste-oknak.”

⁴⁸ Vö. *Poésies et Nouvelles de Pouchkine*, traduites par F. E. GAUTHIER, 1888.

⁴⁹ *Revue des Deux Mondes* 1860. szept. 1., 358. Vö. még SZABÓ Aladár, *Saint-René Taillandier*, Pécs, 1938., ill. KASZA Györgyi 1941, 60.

⁵⁰ C. HARLEZ, *Poésies hongroises, traduites avec un aperçu historique*, Louvain, 1895. (Greguss, Vörösmarty, Berzsenyi, népdalok és a *Toldi* részletei.)

adott sommás értékelése az irodalom ideologikus tartalmait, itt a nemzetközösségi elv jelenlétét deklarálja: „A magyar irodalom méltán büszke e három műre, melyek formája, karaktere és naiv tónusa lényegileg nemzeti.”⁵¹

A személyneveket a közreadó nem jelöli következetesen, magyar és francia névváltozatokat cserélget: Nicolas Toldi, Miklos, palatin Lacfi (!), l'épouse de Loerincz névalakokat használ.⁵² A hangzó költészet jegyében a neveknek is inkább a magyaros hangzására figyel: Lærincz. Tagadhatatlan azonban, hogy Gautier jelentőséget tulajdonít a vershangzásnak, és noha korában ez már ritka, a forrásszöveg hangzásvilágát részesíti előnyben a célnyelv verseslési tradíciójával ellentétben. Bár túl nagy ellentét nincs, a Sándor-vers még a 19. században használható, maga Hugo is kedvelte a megnyújtott verssorokat. A fordító menüett-ritmusban adja a *Toldi* felező tizenketteseit, párrímeket, sőt hímrím-nőrirím párokat használ.

A Gautier által közreadott *Toldi*-szöveg tehát korrekt fordítás, bár a korabeli francia költészetnek inkább az akadémikus vonalához volna sorolható.⁵³

Figyeli saját művei fogadtatását?

Kertbeny Károly szerint tolaakodó figyelmét Arany mint szerző nem fogadja el, nem reagál, vagy inkább kritikusan reagál Kertbeny fordítás-antológiáira.

A Szépirodalmi Figyelőben aláírás nélkül (véltetően Arany János tollából) rövid írás jelenik meg Thalès Bernard-ról – Thalès Bernard *Melodies pastorales* III. lenyomatát áttekintve gunyoros hangon azonosítja az eredetinek nevezett versek sorában Petőfi több költeményét, némi humorral, de kiejti a plágium szót és a szerzői névhez való jogra utal – az írói tisztesség hiányát sugallja.⁵⁴ Ekkorra Thalès Bernard-nak már több kötete megjelent, különböző nyelvekből fordított, és népdalokat is közlő gyűjteményeket adott ki. Aranyinak igaza volt, a szerzői névhez való jog számára kodifikálandó elvadás volt.

1891-ben publikálja magyarságismereti munkáját Raoul Challard. Az irodalom alakulástörténetét vizsgálva a 19. század második felében egy triász: Petőfi, Arany, Madách munkásságát tartja leginkább említésre méltónak. Mindhármuk tevékenységét bemutatja röviden. Aranyról megállapítja, hogy szegény szülők gyermeke volt s viszonylag későn, egy véletlen (a megnyert irodalmi pályázat révén) lett ismertté. „Arany a excellé dans la ballade” – munkásságában a balladákat értékeli legtöbbször.⁵⁵

⁵¹ „La literature hongroise est justement fiere de ces trois ouvrages dont la forme, le caractère et le ton naïf sont essentiellement nationaux.” GAUTHIER, *i. m.*, 10.

⁵² Fordítói lábjegyzet: Laurent p. 22. A helynevek írásában durva nyomdahibák fordulnak elő a kötetben: Szalontából az életrajzi mozzanatnál Szaonta, a rövid Petőfi-életrajzban pedig Félegyházából Pelegyhaza lesz.

⁵³ KONT Ignác ismerteti a kötetet a francia sajtóban: I. KONT, *Revue Critique* 1898, 34–35.; *Concordia*, dec. 1898.

⁵⁴ „Mi köszönjük Th. Bernard úrnak, hogy bevezeti költőnket a nagyvilágba; de bemutatáskor meg szokták nevezni a vendéget.” ARANY János, *Thales Bernard = AJÖM* XI. 40–41.

⁵⁵ Cazelles Arany balladakorpuszáról értekezve megállapítja, hogy lehet a műfajt vizsgálni, de maga a költő nem kívánta versei külön egységeként kezelni a balladákat.

Milyen volt a francia nyelvű költészet Arany munkássága idején?

Hogy Arany János műveinek fordítását a kor francia lírai vagy narratív költészeti sodrához mérhessük, vagy a róla szóló elemzéseket jobban értsük, érzékelnünk kell a korabeli francia irodalom és kritika irányzatait.

1874-ben M. D. *Histoire du romantisme* címmel adja ki Théophile Gautier elméleti munkáit és az időszaki sajtóban megjelent egyes szerzőkre vonatkozó – a szerzőket méltó módon búcsúztató – ihletett pályaképeit.⁵⁶ A közoktatásügyi miniszter kérésére készített összefoglalót a 19. század költészetéről, de nem a kérésnek megfelelő (1830–1848), hanem annál hosszabb periódusra: a *Les progrès de la poésie française depuis 1830.* című tanulmánya mintegy az irodalomtanítás vezérfonalának készült. „A könyv e harmadik része, a költészetéről szóló tanulmány a nevelési miniszter fölkérésére készült, az 1867-es viláigiállításról szóló beszámolóhoz kapcsolódik, és az 1830-tól 1868-ig tartó periódust fogja át”⁵⁷ – írja. Théophile Gautier az '50-es években a *La Presse*,⁵⁸ az 1860-asokban a *Moniteur Universel*, illetve a *L'Illustration*, a *Journal Officiel* munkatársa, az *Othello* és a *Velencei kalmár* fordítója, költő, aki „a próza formájában meggyőzően munkálkodott”.⁵⁹ A francia költészet 19. századi alakulástörténetéről szóló terjedelmes és pártatlan számbavételre törekvő összefoglalóját⁶⁰ kánonjavaslattal zárja, három költőnagyságnak nyújtja a pálmát egyszerre: „Miféle konklúzióval zárhatnók e költészetéről szóló hosszú munkát? Nehéz megállapítani. Mindezen költők közül, akiknek munkáit megvizsgáltuk, ki lesz az, akinek a neve bekerül majd a dicsőség és elismerés mondatába: Lamartine-é, Victor Hugóé, Alfred de Musset-é? Csak az idő a megmondhatója.”⁶¹

Benne van a tudományos narratívumban?

1860-ban *La Poésie hongroise au XIXe siècle* [A magyar költészet a 19. században] címmel Saint-René Taillandier közöl a *Revue des Deux Mondes*-ban tanulmányt, ezt 1863-ban külön is forgalmazzák Párizsban.⁶² Később ismét közread magyar tárgyú értekezést, ezúttal magyar-cesh komparációt: *Tchèques et Magyars. Bohême et Hongrie. XVe siècle-XIXe siècle...* par Saint-

⁵⁶ G. Charpentier et Cie, libraires-éditeurs.

⁵⁷ „Cette troisième partie n'est pas composée d'autre chose que d'une étude sur la Poésie qui fut faite pour le ministère de l'instruction publique et jointe à la collection des rapports sur l'Exposition universelle de 1867. Cette étude part de 1830 et va jusqu'à 1868, quoique, pour les nécessités du moment, les rapports officiels imprimés.”

⁵⁸ A lapigazgató Émile Girardin (1806–1881) volt.

⁵⁹ A *Moniteur* 1863. szeptember 28-i száma online:
[https://fr.wikisource.org/wiki/Alfred_de_Vigny_\(Th._Gautier,_1863\)](https://fr.wikisource.org/wiki/Alfred_de_Vigny_(Th._Gautier,_1863))

⁶⁰ Online elérhető:
https://fr.wikisource.org/wiki/Les_Progr%C3%A8s_de_la_po%C3%A9sie_fran%C3%A7aise_depuis_1830

⁶¹ „Quelle conclusion tirer de ce long travail sur la poésie? Nous sommes embarrassé de le dire. Parmi tous ces poètes dont nous avons analysé les œuvres, lequel inscrira son nom dans la phrase glorieuse et consacrée: Lamartine, Victor Hugo, Alfred de Musset? Le temps seul peut répondre.” Uo.

⁶² Tizenkettedrét kötet, Michel-Lévy frères kiadásában.

René Taillandier.⁶³ René-Gaspard-Ernest Taillandier, írói nevén Saint-René Taillandier heidelbergi és müncheni tanulmányok után Strasbourgban, doktori címe megszerzése után a Montpellier-i egyetemen tanított, innen hívták meg 1868-ban a Sorbonne retorika tanszékére. Államtitkár, a III. Köztársaság idején közoktatásügyi miniszter volt, a francia akadémia 1874-ben választotta soraiba. Munkássága egészét tekintve pedagógusként, történekutatóként, irodalomtörténészként tartják számon. Folyamatosan közölt a *Revue des Deux Mondes*-ban.

A magyar Kont Ignác szabadelőadások keretében mutatta be a Sorbonne hallgatóinak mint a 19. század három legjelentősebbje, Petőfi, Vörösmarty és Arany János munkásságát – franciául.

Az Arany-oeuvre párizsi bemutatása: Kont Ignác

A *Journal des débats politiques et littéraires* (közkeletű elnevezéssel a *Journal de l'Empire*) az 1914-ben az ekkor már csaknem száz éve megjelenő párizsi konzervatív napilap *L'Étranger* rovata könyvszemléi között ismerteti Kont Ignác *Un poète hongrois – Jean Arany 1817–1882* című opusát.

Az írás szerint Kont, akinek közismertek Magyarország irodalmáról szóló szép munkái, a Sorbonne-on Vörösmartyról, Petőfiről, e 19. századi költőkről szóló előadásai után most Arany Jánost mutatja be – életútját, majd kritikái megközelítésben lírai verseit, eposzait és verses elbeszéléseit.⁶⁴ A recenzens átveszi Kont vélekedését, amely szerint Arany csak magyar kívánt lenni, a kozmopolitizmus ellensége volt, és éppen nagyfokú eredetiségének következtében problémát jelent Magyarország határain kívül megismertetni; a fordítás révén munkássága népies jellegét is nehéz közvetíteni. Nem könnyű olvasmány még a magyar nyelvet ismerők számára sem. Ezzel magyarázható, hogy oly kevésbé ismerik a költőt Magyarországon kívül. Azt is megjegyzi az ismertetés szerzője, hogy Arany Jánosnak kevés műve hozzáférhető Franciaországban, és az írásait bemutató – egyébként nem nagyszámú értékelés – sem mentes a hibáktól. Az írás azzal zárul, hogy Kont Ignác komoly értekezésének köszönhetően ettől kezdve megbízhatóbb és mélyebb ismeretek állnak rendelkezésre a magyarság lelkét és szellemét megtestesítő költőről.⁶⁵

A legtöbb információt Aranyról és az általa létrehozott irodalmi-irodalomkritikai-fordítási irodalmi oeuvre-ről ekkor kaphatta a francia olvasó. A magyar olvasók által csaknem kizárólag költőként tisztelt Arany János jelentős energiákat fordított szerkesztési és műfordítói feladatokra is. Franciaországi (vagy inkább a franciául olvasó világban kialakult) identitását legalább felerészben a (világirodalmi szerzőkre koncentrált) fordításmunkák elismerése adja akkor is, ha ezek nem a francia nyelvből fordított alkotások. Másrészt a népiesség műköltészeti kiaknázását is értékeli munkásságában. A *Revue des Revues* 1898-ban hírt ad a világirodalom magyar fordítóiról, „Jean Aranyt” is mint három Shakespeare-mű és Arisztophanész fordítóját említi.⁶⁶

⁶³ *Tchèques et Magyars. Bohême et Hongrie. XVe siècle-XIXe siècle...* par Saint-René TAILLANDIER, Didier, 1869; 2. kiadás, 16-rét, 507.

⁶⁴ Igaz ugyan, hogy a harmadik műfaj, a „contes épiques” szó szerinti fordítása „elbeszélő mese” lenne.

⁶⁵ *Journal des débats politiques et littéraires* 1905. február 21., 2.

⁶⁶ 1898. jan. 1., 24. k., 1. f., 506.

Arany János elhunytakor több lapban is közreadott rövid életrajzának nem sikerült olyan, a külföld számára hatásos mozzanatokat megjeleníteni, amelyek ráirányították volna a leginkább kuriózumokra fogékony francia közönség figyelmét. Protestáns voltát, szűkös anyagi körülmények között való felnövekedését, ilyen családból való származását, Petőfivel való tanítványi vagy baráti kapcsolatát említik általában a szűkszavú nekrológok – attól függően, milyen a híradásra vállalkozó lap profilja. Szóba kerül többször is, hogy szobra áll Budapesten, akárcsak Petőfi Sándornak.

A későbbiek során aztán egyre inkább értékelni kezdi a külföld (a francia kritika is) Arany műfordítói teljesítményét, különösen a görög dráma és Shakespeare színpadi műveinek fordításában elért eredményeit.

Aranynak olyan személyes kapcsolatokat, mint egy Teleki Lászlónak vagy egy Justh Zsigmondnak, nem sikerült kialakítania a franciákkal. Művei franciára fordítására főleg elhunyt után vállalkoztak, nem is mindig a leghetesebb fordítók.

„Elhunyt Magyarország nemzeti költője”

A L'Association Littéraire Internationale, a Victor Hugo által 1878-ban alapított szerzői jogvédő szervezet kiadványa *Levelezés* rovatában az MTA elnökének címezve közli az intézmény hivatalos részvétnyilvánítását Arany János elhunytja miatt. A közlemény emlékeztet arra, hogy tiszteletbeli választmányának tagjai közé tartozott a nagy költő, és munkássága a tudás egyetemese értékétára részét képezi. Az elismerés kifejezése mellett az egyesület bejelenti, hogy nyilvános előadással adózik majd az időnap előtt elhunyt, zseniális szerző emlékének.⁶⁷ A lap folytatólag Lónyai Menyhért, az MTA vezetője válaszlevelét is publikálja.⁶⁸

Az 1836-ban Émile de Girardin alapította napilap, a *La Presse* 1882. dec. 20-i, 348. száma szűkszavúan, de címoldalon ad hírt egy december 24-ére tervezett párizsi emlékestről, amelynek fővédnökségét Victor Hugo vállalta. „Szombaton, december 24-én rendezik meg a nagy magyar költő tiszteletére az emlékestet. Victor Hugo vállalta, hogy tiszteletbeli elnöke lesz az irodalmi vacsorának.”⁶⁹ A *Le Temps* híradásából pedig kiderül, hogy az Association Littéraire Internationale fogja rendezni – akárcsak egy másik író irodalmi életbe lépése jubileumát – az Arany-emlékünnepelet is, mely szokás a névtelen újságíró szerint ugyan nem számít hagyománynak, de kezd megkapaszkodni a párizsi környezetben.⁷⁰

A *Le matin*, journal républicain indépendant napilap 1882. december 26-i számában számol be arról, milyen volt az Arany János tiszteletére szervezett párizsi egyesületi emlékünnepelet. Ezt a cikket szó szerinti fordításban közöljük:

Szombaton este a Nemzetközi Irodalmi Egyesület tagjai Magnynál gyűltek össze, hogy megünnepelejk Aranyt, Magyarország nagy költőjét.

Az elég nagyszámú közönségből hadd említsünk név szerint Torres Concedo, Ulbach, Belot, Jules Lermina, Munckakzy [!], Bruck Lajos, Turr ezredes, Jules Appert, Liouville Henry és Albert, Ruiz Zo-

⁶⁷ L'Association Littéraire Internationale 16(1883)/5–6, 3.

⁶⁸ Uo. 4. A szervezet ALAI – Association Littéraire et Artsitique Internationale névvel ma is működik.

⁶⁹ Samedi, 24 décembre aura lieu le banquet commémoratif à la gloire de Jean Arany, le grand poete hongrois. Victor Hugo a accepté la présidence d'honneur de ce dîner littéraire, *La Presse* 1882 dec. 20., 348.

⁷⁰ *Le Temps* 1882. 12. 22., 7911. sz.

rilla, Ratisbonne, Janvier doktor, Lanfranchi, Delisle, Ch. le Chassin, Steenackers, Mario Proth, Campbell Clarke, Eusebio, Blasco urak és a többi.

A közös étkezés után, amikor Putnoky László cigányzenekara a legváltozatosabb és legeredetibb darabjait hallatta, elkezdődött a köszöntők sorozata.

Ulrich úr, az ügyvezető elnök rövid, szellemes és kedélyes beszédet tartott, aztán átadta a szót Turr (értsd Türr) ezredes úrnak az elnyomott nemzetiségek védelmezőjének, aki miután a Korinthosz kapuin áttört, most piheni ki a hadak fáradalmait.

Az ezredes után a Gazette de Hongrie főszerkesztője a nap hőstől mondott – szavamra igen jól – néhány [franciára] fordított verset.⁷¹ A verseket erősen megtapsolták, Arany megérdemelné, hogy az értelmiség és általában a jóérezésű emberek megismerjék munkásságát. Az elhangzott művek közül az *Elhagyott ház* és a *Ráchel siralma* fordítás (egyébként jó fordítás)-voltában is elárulta, hogy nagy formátumú szerzőről van szó.

A híres festő, Nunckakzy (!) néhány barátságos szót szolt Franciaországról, örökbefogadó hazájáról; ezt követően L. Chassin Aranyt mint a költészetben és a hazafiságban testvérét nevezte meg.

Nehéz lenne felsorolni valamennyi köszöntőt, de nem hallgathatjuk el Henry Liouville úr ékes-szólo és sajnos túlságosan rövid rögtönzését, aki a magyarokat a Parlamentnek a magyar nemzet iránti rokonszenvéről biztosította, és Jules Lermin úr köszöntőjét.

Joggal tapsolták meg munkatársunkat és barátunkat, amikor nemzetközi egyesületünk számára azt követelte, hogy ne csak kereskedelmi társaság legyen. Célja ennél nemesebb. Az egyesületnek testvéri köteleknek kell lennie a népek között, biztos pont azok számára, akiknek a függetlenséget és a szabadságot kell kivívniuk.⁷²

Victor Hugo jelenlétét nem említi a beszámoló. Végre azonban egy (nemzetközi) recepciótörténeti bizonyosság: Arany János francia nyelvre fordított verseit azon a karácsony estén nem csak Munkácsy Mihály és Türr István hallgatta (vagy hallotta).

⁷¹ Bizonyára A. SAISSY-ról van szó, a Gazette de Hongrie alapítójáról, aki maga is fordított Arany-verseket. Úgy vélem, ő a szerzője a névtelenül közreadott beszámolónak is. A kiadványról: KONT, *i. m.*, 106–107.

⁷² Le matin, Journal républicain indépendant 1882. 12. 26., 187. sz.

Téged a halál itfeligyelt, dicőöségellen esetben,
rossz életedben szünni rötnen, mint a zoli Budapeston.
Zsoltó ha volid, szegény, + hívtél -
sz: kinyer a Zsoltó+?